

Запитання – відповідь/

Практичне застосування законодавства при вирішенні спірних питань щодо кредитних правовідносин

Чи має право фізична особа надавати грошові позики під відсотки?

Загальні правові засади у сфері надання фінансових послуг, здійснення регулятивних та наглядових функцій за діяльністю з надання фінансових послуг встановлюються Законом України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” (надалі – Закон).

У частинах 1, 2 статті 2 Закону, які визначають сферу його дії, вказано, що він регулює відносини, які виникають між учасниками ринків фінансових послуг під час здійснення операцій із надання фінансових послуг.

У пункті 7 статті 1 Закону наведено вичерпний перелік суб’єктів, на яких поширюється дія цього Закону. Це учасники ринків фінансових послуг, до яких належать юридичні особи та фізичні особи – суб’єкти підприємницької діяльності, котрі відповідно до закону мають право здійснювати діяльність із надання фінансових послуг на території України, та споживачі таких послуг. При цьому Закон поширює свою дію не на всі юридичні особи, а лише на ті, які є професійними учасниками ринку фінансових послуг.

Визначення фінансової послуги наведено у пункті 5 частини 1 статті 1 Закону як операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Перелік видів фінансових послуг міститься у статті 4 Закону, до яких зокрема належать надання коштів у позику та надання поручительства.

З аналізу зазначених правових норм вбачається, що сфера дії Закону за суб’єктивним складом учасників є обмеженою і не поширюється на: юридичних осіб, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, та на фізичних осіб, які не є суб’єктами підприємницької діяльності.

Водночас поняття “фінансова послуга”

не пов’язане лише із фінансовими установами.

Аналіз норм чинного законодавства (зокрема пунктів 6, 7 статті 4 Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, статей 553, 1046 Цивільного кодексу України) дає підстави для висновку, що окремі послуги, які належать до фінансових послуг (наприклад, надання коштів у позику, поручительство) можуть надаватися не тільки фінансовими установами, які є учасниками ринку з надання фінансових послуг, або юридичними особами, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, а й фізичними особами, які не є суб’єктами підприємницької діяльності.

При цьому Закон України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” регулює відносини лише за участю учасників ринків фінансових послуг, а відносини між фізичними особами, зокрема щодо договорів позики, поруки, регулюються нормами Цивільного кодексу України (статті 553–559, 1046–1053).

Таким чином, фізична особа може не лише надавати грошові позики, а й отримувати відсотки за користування цими коштами.

Вказаний висновок підтверджується постановою Верховного Суду України від 18 липня 2012 року, в якій зазначено, що договір позики як загальна договірна конструкція є підставою для виникнення правовідносин, учасниками яких є будь-які фізичні або юридичні особи, оскільки Цивільний кодекс України не містить жодного винятку як щодо суб’єктного складу, так і щодо права на одержання від позичальника процентів від суми позики, розмір яких і порядок їх одержання встановлюється договором (частина 1 статті 1048 Цивільного кодексу України).

Отже, фізична особа може надавати грошові позики та отримувати відсотки за користування цими коштами, а правовідносини фізичних осіб – суб’єктів договору позики регулюються нормами статей 1046–1053 Цивільного кодексу України.

Чи мають право третейські суди розглядати справи у спорах щодо кредитних правовідносин?

Спори, що виникають із кредитних правовідносин, вирішуються судом за загальними правилами, визначеними Цивільно-процесуальним кодексом України (надалі – ЦПК).

Положеннями пункту 14 частини першої статті 6 Закону України “Про третейські суди” визначено, що справи у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки), не підлягають розгляду третейськими судами.

Тому навіть за наявності у кредитному договорі третейського застереження (окремої третейської угоди) суд при вирішенні спору має враховувати вказані вище положення, а отже, не може залишити позовну заяву споживача без розгляду на підставі пункту 6 частини першої статті 207 ЦПК (між сторонами укладено договір про передачу спору на вирішення до третейського суду, і відповідача надійшло заперечення проти вирішення спору в суді). Такі позовні заяви підлягають вирішенню і за наявності з цього приводу рішення третейського суду, прийнятого поза межами його компетенції. При цьому необхідно враховувати, що відповідно до положень Закону України “Про захист прав споживачів” банк не є споживачем.

Такий порядок вирішення спору зумовлений тим, що договір сторін про передачу спору на розгляд третейського суду у випадках, передбачених законом (стаття 17 ЦПК), не є відмовою від права на звернення до суду за захистом, а є одним зі способів реалізації права на захист своїх прав та інтересів.

Чи може бути застосоване тимчасове обмеження у праві виїзду боржника за межі України як захід забезпечення позову у спорах, що виникають із кредитних правовідносин?

Заява позивача щодо забезпечення позову у спорах, що виникають із кредитних правовідносин, шляхом заборони виїзду

відповідача за межі України не може бути задоволено судом, оскільки згідно з частиною першою статті 151 ЦПК суд вживає лише ті заходи забезпечення позову, які передбачені цим кодексом. Заборона виїзду відповідача за межі України не може належати і до інших видів забезпечення позову (частина друга статті 152 ЦПК), оскільки відповідно до статті 33 Конституції України свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишити територію України можуть бути обмежені лише законом.

Питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України вирішується при виконанні судових рішень, що набрали законної сили, ухвалених зокрема за позовами, що випливають із кредитних правовідносин, у порядку, передбаченому статтею 11 Закону України “Про виконавче провадження” та статтею 377-1 ЦПК, зокрема в разі доведення факту ухилення боржника від виконання зобов’язання.

Чи можливе дострокове розірвання кредитного договору з посиланням, зокрема, на світову фінансову кризу чи інші суттєві обставини?

Частина перша статті 652 Цивільного кодексу України (надалі – ЦКУ) передбачає, що в разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, він може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не випливає із суті зобов’язання. Наслідки такого розірвання договору, на вимогу будь-якої зі сторін, визначає суд, виходячи з необхідності справедливого розподілу між сторонами витрат, понесених ними у зв’язку з виконанням даного договору.

При цьому необхідно враховувати, що закон пов’язує можливість розірвання договору безпосередньо не з наявністю істотної зміни обставин, а з наявністю одночасно чотирьох умов, визначених частиною другою статті 652 ЦКУ, за істотної зміни обставин.

Наприклад, саме по собі зростання/коливання курсу іноземної валюти не є достатнім приводом для розірвання кредитного договору на підставі статті 652 ЦКУ, оскільки зазначене стосується обох сторін договору. Позичальник за належної завбачливості міг, виходячи з динаміки зміни курсів валют із моменту запровадження національної валюти та її девальвації, передбачити під час укладення договору можливість зміни курсу гривні України щодо іноземної валюти, а також можливість отримання кредиту в національній валюті.

Водночас банки та інші фінансові установи повинні дотримуватись положень статей 11, 18, 21 Закону України “Про захист прав споживачів”, а також пункту 3.8 Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту¹ (щодо договорів, укладених після набрання Правилами чинності), в яких передбачено обов’язок банків у разі надання кредиту в іноземній валюті під час укладення кредитного договору попередити споживача, що валютні ризики під час виконання зобов’язань за цим договором несе споживач.

Коли припиняються правовідносини за кредитним договором у разі винесення судом рішення про задоволення вимог кредитора?

Відповідно до частини першої статті 598 ЦКУ зобов’язання припиняється з підстав, передбачених договором або законом, зокрема такі підстави зазначені у статтях 599–601, 604–609 ЦКУ.

Наявність судового рішення про задоволення вимог кредитора, яке не виконане боржником, не припиняє правовідносин сторін кредитного договору, не звільняє останнього від відповідальності за невиконання грошового зобов’язання та не позбавляє кредитора права на отримання сум, передбачених статтею 625 ЦКУ (збитки та неустойка), оскільки зобов’язання залишається невиконаним належним чином, що суперечить вимогам статей 526, 599 ЦКУ.

Також наявність виконавчого напису нотаріуса, вчиненого за невиконання кредитного договору, за відсутності реального виконання боржником свого зобов’язання не свідчить про припинення договірних правовідносин сторін і не звільняє боржника від відповідальності за невиконання ним грошового зобов’язання та не позбавляє кредитора права на отримання процентів за користування кредитом і пені, передбачених договором за несвоєчасну сплату кредиту.

У разі звернення кредитодавця до суду після вчинення виконавчого напису про звернення стягнення на предмет іпотеки з вимогою про стягнення кредитної заборгованості суд з’ясує питання про реальне виконання виконавчого напису і з урахуванням цього вирішує спір на підставі чинного законодавства та умов кредитного договору.

¹ Затверджено постановою Правління Національного банку України від 10 травня 2007 року № 168, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25 травня 2007 року № 541/13808.

За яких умов підвищення процентної ставки банком в односторонньому порядку може бути правомірним?

При вирішенні питання щодо правомірності підвищення процентної ставки згідно зі статтею 1056-1 ЦКУ, якою передбачено, що встановлений кредитним договором розмір фіксованої процентної ставки не може бути збільшений банком в односторонньому порядку, а також встановлено, що умова договору щодо права банку змінювати розмір фіксованої процентної ставки в односторонньому порядку є нікчемною, необхідно виходити з того, що зміни, згідно з якими вказаною статтею було доповнено Цивільний кодекс, набрали чинності з 10 січня 2009 року.

З огляду на частину першу статті 58 Конституції України, якою закріплено принцип незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, усі рішення банку в будь-якій формі (постанова, рішення, інформаційний лист) щодо підвищення процентної ставки в односторонньому порядку є неправомірними лише з 10 січня 2009 року.

Крім цього, необхідно розрізняти умови кредитного договору, які встановлюють односторонню зміну умов договору, від умов договору, що встановлюють погоджену сторонами процедуру зміни договору шляхом прийняття позичальником пропозиції кредитора про зміну умов договору відповідно до вимог статей 641–642 ЦКУ або в порядку, визначеному частиною шостою статті 1056-1 ЦКУ.

Наприклад, не є односторонньою зміною умов договору та не суперечить статті 1056-1 ЦКУ зміна розміру фіксованої процентної ставки залежно від зміни обставин кредитного ризику (неукладення договору страхування, припинення договору застави/іпотеки тощо), якщо в кредитному договорі визначено обставини, за якими застосовується інша фіксована процентна ставка та її розмір.

Таким чином, при вирішенні спору щодо правомірності підвищення процентної ставки з’ясуванню підлягають: дата укладення кредитного договору, визначена договором процедура підвищення процентної ставки (лише повідомлення позичальника чи підписання додаткової угоди тощо); дії позичальника щодо прийняття пропозиції кредитора тощо.

Матеріали на замовлення журналу “Вісник НБУ” підготувала Карина Абасова, спеціаліст юридичного департаменту Національного банку України.